

Ուր ըսպամիւ տաղտկութիւնէ բըռնուած՝
չուսկ կամզ կ'առնու շեմքն ամզուողիմ խոր ամհում .

բայց որչափ ըս փախչի մոլթիմ մէջ հեռում,
դեռ չէ շատ ուշ՝ կայ դեռ եւս յոյս փրկութեան .
Աստուած տեսնէ զիմքը վըրամ մութ ծամբամ՝
Որ կը տեսնի զիմք գէպ ի գիրկը մահում :

Եւ ծագելով յամկարծ ըընդ մ' հրաշայի
Սարսափմբրու մըթութեան մէջ անաւոր,
չըրմայ ուզած աստեմ տալ թեւ հրեշտակի
Այմ իր տեսած հոգւոյմ ծամբում մէջ մոլոր :

Եւ իմչպէս որ տեսնելով խորթմ այմ լուսեղ
Գիսաւորմ այմ դառնայ հրեղէմ սեծ աստղիմ,
Թըռիւիւ մը հըզօր, վըսեմ ու շըքող,
Նոյմպէս հոգիմ դառնայ իրեմ Արարիմ :

Թրգմ. Հ. ԱՐԵՆՆ ԳԱԶԻԿԵԱՆ

ՀԱՅՔ Ս. ԳՐՈՑ ՄԷՋ

« Պատուէր տուք յիմծ
« Արարտեան թագաւոր-
« րութեանցմ Աքամա-
« զեան գողիմ » :

Երեմ. ԵԱ, 27 :

ԱՍ. ԳՐՈՑ մէջ կը հանդիպինք հա-
տուածի մը՝ որ մեզ համար բաւական կա-
րելորութիւն ունի. այն հատուածն է Երեմիա
մարգարէի պ. ԵԱ, 27 համարն, որ կ'ըսէ .
« Պատուէր տուք յինէ Արարտեան թա-
գաւորութեանցն և Աքամազեան գողին » :
Բանասերք — ազգայինք թէ օտարք — այն-
պէս ըմբռնած են՝ իբր թէ Երեմիա այս խօս-
քերով ակնարկել ուզած ըլլայ զՀայաստան
և Հայոց թագաւորութիւնն. այսպէս և Գա-
րագաշեան իւր « Քննական պատմութիւն
Հայոց » կարեւոր գործոյն մէջ (հա. Ա)՝
պաշտպան կը հանդիսանայ նոյն գաղափարին .
Սակայն փութանք ըսել՝ թէ չարաչար կերպով
կը խաբուինք ամէնքս ալ. վասնզի Ս. Գրոց

եբրայական բնագիրն ունի Միենի անուամբ
երկիր մըն ալ, — մասինտք Արարատ, Միենի
ու Աչքնաց. = « Թագաւորութիւն Արարա-
տայ, Միննույ և Աքամազայ » . — զոր Պշտոն՝
Ս. Գրոց ասորական բնագիրը՝ թարգմանած
է Արմենի = « Հայաստան », — մալղուտք
դԱրարտ՝ ունի Արմենի, ունի Աչքնաց =
« Թագաւորութիւն Արարատայ և Հայաս-
տանի և Աքամազայ » : Ուստի Երեմիայի
ժամանակ անծանօթ էր տակաւին Արմենիա
կոչումն, այլ՝ Միենի անուամբ միայն ծա-
նօթ էր Հայաստան, որ կը տարածուէր Ուր-
միոյ լճէն մինչեւ Վանայ ծովուն ջովներն, և
որոյ բնակիչք (Հայք) ետքն ձուլուեցան « Ա-
րարտեան թագաւորութեան և Աքամազեան
գողին », եթէ ոչ ամբողջութեան՝ գէթ մէկ
մասին հետ : Ահա այս ձուլումէն ետքն է՝
որ Արմենիա ընդհանուր անուան տակ ծա-
նօթ է այն միացեալ թագաւորութեան երկիրն,
որ « Հայաստան » կոչուած է մերիներէն :
Հայաստանի բնիկ անունը Միենի բեւեռաձեւ
արձանագրութիւններէն ծանօթ է մեզ. հետ-
գոյն Մանես ձեռով, իսկ ժողովուրդն՝ Ման-
եսայ = « Մաննա-ցիք » = Հայաստան-ցիք :
Արգ Երեմիայի յիշեալ հատուածին ասորե-
րէն բնագիրն վրայ յենով կրնանք ենթա-
դրել, թէ ի սկզբան Հայոց բնավայրն եղած
է ըստ բեւեռագրաց մարտ Մանեսայ =
« երկիրն Մաննացոց », այսինքն՝ ինչպէս
ըսինք վերք, Ուրմիոյ լճին և Վանայ ծովուն
մէջտեղն եղած ասորաւորութիւնն. ըստ որում
զօրաւոր ապացոյց մը չկայ հաստատելու՝
թէ Հայք փոխաբեր գաղթականներ ըլլան,
ինչպէս կ'ընդունին արդի գիտականք՝ Հե-
րոդոտոսի սա խօսքէն հետեւցընելով. Ἀρ-
μένιοι Φρυγῶν ἀποικιοὶ = « Հայք ի ֆրիգիոյ
գաղթեալք » : Արդէն մեծահմուտ Գարագա-
շեան իրաւամբ կը հակառակի՝ Հերոդոտոսի
այս հատուածին վրայ շէնք բարձրացընող
գիտականաց խմբին գէմ, ըսելով կտրուկ
կերպով, թէ « այս կարծիքն, ըստ մեզ, պատ-
մական հիմ չունի » :

1. Հմմտ. Կ. Յ. Բասմաշեան, Տեսական
արձանագրութիւն Մանսկերտի, Վենետիկ
1897, 1-2 :

2. Հերոդոտոս, Է, 75 :

3. Քննական պատմ. Հայոց, Ա, աս. 40 :

Ուրիշ տեղ ցոյց տուինք՝ թէ Արմէնիա անուն յառաջ եկած է երբայիցն հառաքան «լեան» բառին, Միենի անուն հետ միա- նալն. այսպէս՝ Հար-Միենի եղած է Ար- մենի, որ կը նշանակէ «լեան Միենի» ։ լեանային Հայաստան ։ բարձրաւորակ Հա- յաստանի ։ Բայց հակառակ այս ցոյցման, որ պարզապէս հետեւողութիւն մըն էր եր- բայիցն բառազոյց, այսօր կը յաւելունք, թէ՛ ըստ Darmesteterի՝ Արմէնիա անունն տ- րուեստական կերպով կազմուած բառ մըն է. այսինքն, երբ Պարսկէք իրենց մեծ արշա- ւանքներով նուաճեցին ի մէջ այլոց՝ վերոյի- շեալ Արարատ և Միենի երկիրներն, այս անուններն ալ անհետացան և գաղղիցան գործածութիւնէ, որուն անմիջապէս յաջոր- զեց Արմիւս անունն. արդ այս վերջին Ար- միւս ձեւը կազմուեցաւ պարսկական պաշ- տոնատանց մէջ, երկու հին անուններն — Արարատ և Միենի — իրարու հետ միացը- նելով, և եղաւ Ար(արատ)–Միենի) ։ Ար- միւս ։ իբրց ալ Արմէնիա անունն ամենահին յիշատակութիւնը կ'ըլլայ միայն Բեհիստունի զարեհեան սեպագծե արձանագրութեանց մէջ, այն է, Երեմիայի մարգարէութեան գրուելէն (իբր 585 նախ քան զԲ.) վաթսուս տարւոյ մը չափ ետքն ։ Ուրեմն անանական է որ իրաւունք ունենայ Darmesteter, մանաւանդ երբ նկատենք թէ Բեհիստունի արձանա- գրութեանց մէջ Հայոց յիշատակութիւնը կ'ըլլայ, Դարեհի՛ Հայոց զէմ մղած պատե- րաւին առթիւ, որ պատահած է 320ին նախ քան զԲրիտանոս. այնուհետեւ Հայաս- տան անցաւ Պարսից լծին տակ, իբրեւ Հար- կասու իշխանութիւն ։

Տեսնենք, թէ Ս. Գրոց երբայական քնա- զրին Միենի անունած երկիրն էր «Հայաս- տան», և գործածուած է նոյն իսկ նշանա- կութեամբ. արդ քննելին «Արարատեան թա- ցաւորութիւնն և Արքանագեան գունդն» ։

«Արարատեան թագաւորութիւնն» ոչ այլ ինչ էր, բայց եթէ Ռարաշտա կամ Ռարաշտա

անուամբ ծանօթ Ասորեստանի Հիւսիսային կողմը գրաւած մեծ պետութեան մը, այսպէս ըսենք, կեդրոնական վարչութիւնն. վասն զի բուն տէրութիւնը կը բաժնուէր բազմաթիւ փոքրիկ նահանգներու և զաշնակից անկախ թագաւորութեանց, որոնք պատերազմի ժա- մանակ կը միանային՝ թշնամոյն զէմ գնելու համար ։ Այս մասին զազափար մը տալու համար ըսենք միայն, թէ Շամշի–Ռամմին (825–812 նախ քան զԲ.) Ռարաշտաի զաշնակից Նաիրի կոչուած երկրին վրայ յարձակելով, անոր մէջ՝ երեսուցի մօտ թա- ցաւորներու յաղթեց, զորո յանուանէ կը յիշատակէ իրեն թողած մէկ արձանագրու- թեան մէջ, հանդերձ անոնց մայրաքաղաք- ներով ։ Ասորեստանեան արձանագրութեանց մէջ յիշուած Ռարաշտա երկիրն՝ Նաիրիի — որ վանայ ծովուն հարաւային կողմը կը տա- րածուէր — Հիւսիսային կողմը կ'իյնար, այս- ինքն՝ մեր ազգային մատենագրաց «Այրա- րատ» անուամբ յիշած աշխարհին տեղը բնած էր, որով ետքէն ալ՝ Ս. Գրոց մի- ջոցաւ՝ նոյն «Այրարատ» կամ «Արարատ» ձեւն ստացաւ Ռարաշտա անունն ։ Ռաշտա կամ Ռարաշտա ձեւն յատուկ էր Բաբելոնաց- ւոց, իսկ Ռարաշտ կամ Ռարաշտա՝ Ասորես- տանեայց, նշանակելու համար խալդիացւոց հզօր ազգն, որոնք Հայաստանի մէջ՝ և ի մասնաւորի վանայ քաղաքային վրայ՝ այն- քան յիշատակարաններ թողած են ։ Անուանս Ս. Գրոց մէջ «Արարատ» ձեւով կիրարկու- թիւնը մտած է ուղղակի Ասորեստանցիներէ, առ նուազն ժ. դարու մէջ. վասն զի, եթէ Բաբելոնացւոց ազդեցութեան տակ մտած ըլ- լար, այն ատեն պէտք էր որ՝ Արաշտա ձեւն ունենար հնն, նկատելով որ Բաբելոնեան ձեւն է Ռարաշտա, 2-ով՝ Արդ այս «Արա- րատ» անունն Ասորեստանեայց լեզուաւ, — որ սեմական լեզուաց հնազոյն ներկայացու- ցիչն է, — ոչաշտա կամ ոչարտա բառէն ծագած ըլլալով՝ կը նշանակէ «կեկոն», բարձրութիւն, բարձր», որ շատ լաւ կը յարմարին նոյն

1. Տնայկե. արձեգր. Մանագիկերտի, էջ 2 :

2. Journal asiatique, 1891. Ա. էջ 140–141 :

3. Հմմտ. Raw. WAI. Ա. էջ 29–31, Բեհ- նակ Գ. տող 48–64 :

րիշ լիճ մըն ալ՝ Պլինիոս՝ պատմական Տրովազայի առջեւներն այս անուամբ կղզեաց խումբ կը յիշէ, իսկ Տրովազայի և Լիւդիոյ սահմաններուն վրայ՝ նոյն անուամբ նաւահանգիստ մըն ալ կը յիշատակէ¹։ Արդ, այս ամենն բացայայտ կերպով կ'երեւայ՝ թէ Հին Բիւթանիոյ և Փոնդիոյ մէջ «Աքանազեան» ազգի մը գոյութիւնը կար. բայց աւանդութեան մը համեմատ՝ Ենէի որդին Ասկանիոս միանալով Հեկտորի որդւոյն Սկամանտրիոսի հետ, Տրովազայի մէջ միապետութիւն մը հաստատեց². արդ, ասկէ ծագեցան Բիւթանիոյ և Փոնդիոյ մէջ «Աքանազ» անուամբ ծանօթ բոլոր վայրերուն և ազգին անունները։ Կան ոմանք, որ մինչեւ իսկ Ս. Գրոց այս անունն ակնարկութիւն կը կարծեն «Գերմանիոյ»։ Վասն զի Գերմանիոյ Հիւսիսային կողմէ՝ այս անուամբ հարստութիւն մը կար, միջին դարուն։ Այս տեսլ ինքազրութեանց կարգէն է նաեւ այն՝ որ Սեւ ծովու Հին Ենուն Աքսենոս կամ Եփրսէնոս՝ ծագած կը կարծեն «Ասկանիոս» անունն։

Շարայարեւի Կ. Յ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆ

ԱՏՈՄԵԱՆՑ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ

ԱՏՈՄԵԱՆՔ, հասարակ վարդանանց և վահանանց սիրելիք և պատուելալը յազգիս, մինչեւ իսկ առանձին յիշատակութեամբ և շարականաւ եւս հոշակեալը. մեր եկեղեցեաց մէջ, և իրենց արիական նահատակութեամբ ոչ նուազ արժանիք անմահանալու մեղրաբան Եղիշեայ կամ պերճաբան փարպեցւոյն գրչաւ, դժբախտաբար միայն ի տօ-

նական ճառից և ի վկայաբանութեանց ծանօթք են մեզ։ Սոյն անուամբ կը յիշուին առ մեզ երկու խումբք նահատակաց, մին քան զմիւսն պանծալիք, որոնք գրեթէ 400 տարիներու անջրպետով մի բաժնուած են յիրերաց։ Այս տեղ մեր խօսքն Հնոց մասին է, որք ընդհանրապէս զօրավարք մակերով ծանուցեալք են, և որոնց նահատակութեան ժամանակն և այլ պարագայք լուսաբանուած չեն բոլորովին։ Մինչ ընդ հակառակ հրկրորդ Ատոմեանց նահատակութեան ժամանակն և այլ մանրամասն հանգամանք՝ աւելի ծանօթք են և ստույգ, հաստատեալք ժամանակակից պատմաց վկայութեամբք¹։ — Արդ, ներկայ համառօտ գրութեանն նպատակն է, որքան հնար է, լոյս սփռել առաջնոց վկայաբանութեան մի քանի մուլթ կէտերուն վրայ։

Մեր քննելի Ատոմեանց մասին, — ենթադրելով՝ առ ժամն ըստ օրօրական կարծեաց՝ Ե դարու կիսուն (յամս 448—450) պատահած անոնց նահատակութիւնն², — ոչ միայն ժամանակակից պատմիչք՝ այլ և յետագայք եւս ամենեկին յիշատակութիւն չեն ընդ. միայն ճառորդներուն³ մէջ, և աւելի համատեալ՝ Յայտմաւորաց⁴ մէջ (Թ. Նաւասարդի, ԺԹ Օգոստոսի), կը գտնենք իրենց վկայաբանութիւնը, որ և լոյս տեսած է Սոփերաց ԺԹ հատորին մէջ, յէջ 69—82, ըստ Բ ճառորդին, հետեւեալ խորագրով. «Վկայութիւն սրբոյն Ատոմայ և որդւոյ իւրում»⁵ և Վարսայ⁶, և Ներսէհի և Վարձաւորին⁷։

1. Յովհ. Կաթող. Պատմութիւն, և այլն, Երուսաղէմ 1867. ԻԷ. յէջ 156—9. Թովմ. արք. Կ. Պրիւս (ի Միջագիւղ), 1852։

2. Վարձեան, Պատմ. Հայ. Բ. 15, 20, 24. Աւգերեան, Վարդարքոյ, Բ. ծանօթ. 87։

3. Ճառքներք՝ Բ (դր. Իրք ի ԺԲ դարու. էջ 21). ԻԲ (դր. յԱռնշակի՝ Վասպուրականի, էջ 323). ԼԳ (էջ 323), ԺԱ (էջ 330), ԺԵ (էջ 44)։

4. Յայտմաւորաց՝ Դ, 2 (Կիրակոսի Արեւել. ցոյ), Թ, ԺԸ, Ի և այլն։

5. Ճառքներք չեն յիշեր Ատոմայ որդւոյն անունը. Յայտմաւորք (ԺԸ և Ի) կը կոչեն զայն «Վարսոս», այլ հաւանորէն հետեւեալ անուան շփոթութիւն մ'է պղծ։

6. ԼԳ ճառքներին «Վարդան» կը գրեն փոխանակ Վարսայ։

7. Հետաքրքրական է Տաշեանի ցուցակին

1. Ազգեանոս, Արշաւանք Աղեքս. Ա, 29։

2. Պրիւս. Բն. պատմ. Ե, 32 և 38։

3. Դիոն. Հալիկ. Ա, 63։